

SOBRE ERMEMIR QUINTILIÀ I UN FRAGMENT DE SACRAMENTARI DE SANTA EUGÈNIA DE BERGA

per ALEXANDRE OLIVAR

Fa un temps que el doctor Miquel dels Sants Gros, arxiver capitular i director de la Biblioteca Episcopal de Vic, cridà la meua atenció sobre un fragment de sacramentari, fins ara no descrit, de lletra del famós escriptor vigatà Ermemir Quintilià, el mateix que va escriure el que solem anomenar *Sacramentari de Vic*, o sigui, el manuscrit 66 dels conservats a l'esmentada Biblioteca i editat per mi fa mig segle.¹ El doctor Gros em pregà que fes conèixer, per la importància que té, aquest fragment, per gran que sigui el mal estat del bifoli, numerat com a fragment I/43 de la Biblioteca Episcopal de Vic.

En efecte, es tracta d'un bifoli de trenta per vint-i-quatre centímetres, del qual s'ha perdut gairebé tota la meitat inferior dels dos folis, els quals, però, deixen veure encara la grandària original d'aquest còdex. Les pàgines senceres tenien vint-i-sis línies, i són escrites a línia tirada, no a dues columnes, com el còdex 66, del mateix Ermemir. Que la lletra és d'ell, és cosa fora de dubte. Les abreviatures són iguals que les del *Sacramentari de Vic*. En ambdós manuscrits l'última oració dels formularis de les misses és designada com a «postcommunio» o «post communionem», que apareix abreujat: «p'. com». En el fragment trobem molt usada la forma «sacra», que preval sobre la de «scr.» per a designar la pregària d'abans del prefaci. Les inicials de les oracions tenen la mateixa ornamentació en ambdós manuscrits. Tot porta a creure que la confecció del còdex del fragment fou duta a terme en el segon quart del segle xi.

Abans de la desmembració del còdex, per tal que els seus bifolis de pergamí servissin de tapes per a quaderns o manuals de paper de segles posteriors,² el nostre bifoli formava part d'un conjunt de bifolis, dels

1. Alejandro Olivar, *El Sacramentario de Vich*, Barcelona, 1953.

2. En el foli 1 hi ha anotacions de mans del segle XVIII, que podrien ser ben llegides un cop treta la pols enganxada que embruta el pergamí.

quals el fragment I/43 era un dels més exteriors. La llacuna textual que hi ha entre els folis actuals 1 *verso* i 2 pot representar l'espai de text que hauria ocupat quatre bifolis, els que haurien estat al mig del quadern corresponent. És el que dedueixo de la comparació amb els Sacramentaris de Vic i de Ripoll.³

Em comunica el doctor Gros que la procedència del fragment és coneguda: ve de l'arxiu parroquial de Santa Eugènia de Berga. Sembla que l'església de Santa Eugènia va ser consagrada en temps del bisbe Oliba, o sigui, abans de l'any 1040.⁴ Si fos netejada la primera pàgina del fragment, l'única afectada per la brutícia de l'ús, hom podria llegir bé algunes anotacions que hi ha i que ens podrien informar de les procedències posteriors del bifoli. Aquí ens resta una pregunta per fer: el sacramentari perdut, al qual pertanyia al nostre bifoli, va ser escrit en ocasió de la consagració de l'església parroquial de Santa Eugènia, com a dotació del nou temple, segons un costum de l'època?

Heus ací ara el contingut del fragment. Les mutilacions del text estan indicades per punts suspensius entre claudàtors. Només són indicats els inicis de les oracions quan aquestes ja són conegudes en els grans sacramentaris germans contemporanis: el de Vic (U), el de Ripoll (R), i el del còdex 827 de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona (B).⁵

3. Descripció del Sacramentari de Ripoll en Alejandro OLIVAR, *Sacramentarium Rivipullense*, Madrid i Barcelona, 1964.
4. El Sacramentari de Vic està datat de l'any 1038; vegeu l'edició citada en la nota 1, p. XXXVIII.
5. Cf. Josep JANINI, *Un sacramentario benedictino pirenaico del siglo XI*, Barcelona, Biblioteca Universitaria, ms. 827, a *Analecta Sacra Tarraconensia*, 53/54 (1980-1981), p. 253-265; vegeu especialment la p. 259. Janini pensa que el manuscrit és del final del segle XI. Aquest Sacramentari, que hem designat amb la sigla B, ha perdut la primera part, la que contenia gairebé tot el temporal. Conté les misses dominicals des de l'octava de la Pentecosta, segons la tradició gregoriana derivada, i el santoral. Ara el còdex comença amb el comú dels sants escapçat. Janini no ha numerat ni els formularis ni les oracions descrites per ell: només n'indica els folis.

Da nob' & eoz immitatione pficere. et ut
Suscipede ne pces et munera. que ut tuo sint d
 precib' ad iuuenur. p p' co. **C**or
 nis repleti libamine q' d'ne d' n' r. ut q' d' p' c
 demptione capiam' p. **ITĒ ALIA MIS**
Scoz cofessoroz nos dne q' s' fo ueat p' ciosa co
Offerimus dne pces et munera scoz cose
 pra q' s' ut couenient' ha' agere. et remediū
Sumtes gaudia sempit'na d' participatio.
 et d' festiuitate beatoroz cofessoroz q' d'ne ad
D s' qui in h' cetera potentie tue miraci
 etia in sexu fragili uictoria mastar
 ut cur' natalicia colim'. p' eius exemp
Suscipe munera dne que in beat' ill' m
 deferim'. cui' nos cofidimur p
Auxilient' nob' dne supra misteria. et in
 sempit'na p
B s' e u n o
 qua uen
ITĒ
fol

I

[KALENDAS NOVEMBRIS. OMNIUM SANCTORVM FESTIVITAS.]

U CXLIV

- f. 1
1. Omnipotens sempiterne deus, qui nos omnium sanctorum tuorum... U 653, R 1316.
  2. [Sacra. M]unera tibi domine nostrae deuotionis offerimus, quae et pro cunctorum tibi grata sint honore iustorum, et nobis salutaria te miserante reddantur. Per. R CCLXXXIII, 1320, per als Quatre Coronats.
  3. [Praefatio]. VD. Aeterne deus. Clementiam tuam... U 656; R CCLXXXII, 1314. sanctis] tuis *add.* U; cubilibus] cubiculis U.
  4. [Post com. San]ctorum omnium gloriosa confessione, domine deus, tribue nobis quaesumus, ut per haec sancta quae sumpsimus, tuorum admixti coris, misericordiae tuae dapibus saginemur. Per.
  5. Da quaesumus domine fidelibus populis... U CXLIII, 652, per a la vigilia.
  6. [...]
  7. [...]
- f. 1v   ...] pace gaudere, et perpetuam reperire laeticiam. Per.

II

VI IDVS NOVEMBRIS. SANCTORVM QVATVOR CORONATORVM.

8. Praesta quaesumus omnipotens deus, ut qui gloriosos... R CLXXXIII, 1319.
9. Sacra. Benedictio tua domine larga. U CXLVII, 668, per als sants Cinc Màrtirs.
10. Praefatio. VD. Aeterne deus. Celebrantes... U CXLVI, 665; R 1321. succrescimus] successimus *primerament*.
11. Post com. Caelestibus refecti sacramentis... R 1322; U CLXVII, 669, on l'ordre dels mots és diferent.

III

VIGILIA SANCTI MARTINI.

(manca en U)

12. Concede nobis quaesumus omnipotens deus uenturam... R CCLXXXVII, 1331.
13. Scr. Accepta tibi sit... R 1332. et ad] ut ad R.
14. Praefatio. [...] conuenient [...] beati [...]. El formulari de R no té prefacei.
[...]

IV

IDVS. SANCTI BRICII EPISCOPI.

U CLI

15. [Deus qui conspicias quia ex nulla nostra uirtute] subsistimus, concede propitius/. U 683
- .....

V

[IN NATALE PLVRIMORVM CONFESSORVM.]
 U CLXXX. És el formulari de la missa dels
 sants Procés i Martinià, U LXXXVII; R CCVII; B

- f. 2 16. [Deus qui nos sanctorum tuorum...] da nobis de eorum immitatione proficere, et intercessione gaudere. U 814.
 17. Sacra. Suscipe domine preces... U 815.
 18. Post com. Corporis sacri... U 817.

VI

ITEM ALIA MISSA.
 B

19. Sanctorum confessorum nos domine quaesumus foueat praeciosa confessió, et pia iugiter intercessio tueatur. Per.
 20. Scr. Offerimus tibi domine preces et munera... U 418, per a l'octava de sant Pere i sant Pau; R 1063, el mateix.
 21. Post com. Sumentes gaudia sempiterna de participatione sacramenti, et festiuitate beatorum confessorum quaesumus domine ad uitam nutriamur aeternam. Per.

VII

MISSA VNIVS VIRGINIS.
 U CLXXXII

22. Deus qui inter caetera... U 824. exempla ad te] ad te exempla U.
 23. Scr. Suscipe munera domine quae in beatae ill. martiris tuae sollempnitate deferimus, cuius nos confidimus pa[trocínio liberari. Per.] U 455. confidimus] scimus U.
 24. [Post com.] Auxilientur nobis domine sumpta misteria, et interceden[te beata ill. uirgine et martire tua] sempiterna pro[tectione confirmet. Per.] U 829.

VIII

ITEM ALIA M[ISSA].
 R CCCXXVII

25. Deus qui nos [...] quam uen[...].
 26. [Scr.] Hostias qu[aesumus ...] et intercessione [...]. U 820. intercessione] intercedente U i R.
 27. [Post com.] Praesta quaesumus domine deus noster [ut i] interced[...]. sumpsimus ad praesentem perpetu [...]

IX

IN DIE DEDICATIONIS [ECCLESIAE].
 U CCCXLII: Missa in dedicationis (així) ecclesiae; B.
 El formulari de R és diferent.

28. Deus qui inuisibiliter omnia contines [...] signa tuae potentiae uisi-

bil[iter hostendis templum hoc potentiae tuae] /foli 2v/ inhabitationis illustra... U 1708.

29. Sacra. Omnipotens sempiternus deus, altare hoc... U 1709.
30. Praefatio. VD. Aeternus deus, per Christum dominum nostrum. Per quem te supplices... U 1710. consequatur. Et per quem] consequatur. Et ideo U.
31. Post com. Quaesumus omnipotens deus, ut in hoc loco... U 1711. in hoc loco] hoc in loco U; indignis] indigni U; accomodes] accomodes U.

X

MISSA IN ANNIVERSARIO DEDICATIONIS ECCLESIAE.

U CCLXXXV; B.

32. [Deus qui nobis per singulos annos] huius sancti templi... U 1265.
33. Sacra. [Annue quaesumus domine precibus nostris, ut quicumque intra templi huius, cui]us anniuer[sarium dedicationis diem celebramus, ambitu continemur,] plena tibi... U 1266.
34. Praefatio. [VD. Aeternus deus. Et pro annua dedicatione tabernaculi huius honorem tibi debitum] referre per Christum dominum nostrum. [Cuius est uirtus magna, pietas copiosa. Respice quaesumus domine de caelo et [uide et uisita domum istam, ut si quis i]n ea nomini tuo supplicauerit//. U 1267.

COMENTARI ALS FORMULARIS DE LES MISSES

En el que segueix la sigla SE designa el Sacramentari de Santa Eugènia fragment 1/43 de Vic; U indica el Sacramentari de Vic ms. 66, i R el de Ripoll, ms. 67.

El formulari I de SE és el de la missa de Tots Sants. Ja sabem que per a les solemnitats els sacramentaris ofereixen uns formularis rics, no limitats a la col·lecta, la secreta, el prefaci i la postcomunió. Així, en SE, U i R, però diferint notablement entre si. En la col·lecta concorden SE i U; R porta aquesta pregària com a «oratio alia» entre les que hi ha al final del seu formulari. La secreta de SE correspon a la de la missa del formulari següent de R, que és per als Quatre Coronats màrtirs, pregària emprada, per altra banda, en altres ocasions per sacramentaris de tradició gregoriana.⁶ El prefaci és el tradicional i comú. De la postcomunió, el *Corpus orationum*⁷ en cita un sol testimoni anterior a SE. L'oració *alia* després de la postcomunió (I, 5) és coneguda també per U com a oració *alia*, però al final del seu formulari precedent, o sigui, per a la vigília de la festivitat.

Formulari II. El títol és com el de R, només que SE comença amb *sanctorum*, epítet que desconeixen R i U; aquest darrer porta el títol en nominatiu. En la col·lecta, SE s'identifica amb R. La secreta és com la que porta U en la missa dels Cinc Màrtirs. El prefaci és com el d'U per a la missa dels Quatre Coronats; R no té prefaci. En canvi, la postcomunió és la de R, pregària que U té per a la missa dels Cinc Màrtirs.

Formulari III. U no té una missa per a la vigília de sant Martí. El formulari de SE és com el de R, el qual no té prefaci propi.

Del formulari IV només s'ha salvat en SE la col·lecta, que és com la de U. SE i U (CLI) llegeixen Bricius, Briccius en R (CCXC).

Formulari V. Després de la gran llacuna entre el primer i el segon full del bifoli arribem a la ja molt avançada sèrie de les misses votives. Ja ha quedat indicat que el formulari (escapçat) U CLXXX, d'on he tret el títol, és l'adaptació de la missa dels sants Procés i Martinià.

El formulari VI, una altra missa de comú de diferents confessors, és

6. Cf. l'edició de R, p. 185: els paral·lels assenyalats.

7. E. MOELLER, J. M. CLÉMENT, B. COPPITERS-T WAILLANT, *Corpus orationum*, t. VIII (*Corpus Christianorum*, series Latina, CLX G), p. 225, oració 5422 b. El text és tret del *Missale sancti Eligii*, de Corbie, París, B. N., lat. 12051, de la segona meitat del segle IX (cf. *ibid.*, introducció, p. xxviii) i que és de tradició gregoriana mixta. El text de SE té unes lleugeres variants. Heus ací el text del manuscrit de Corbie: «Sanctorum omnium gloriosa confessio, deus, tribuat nobis, quaesumus, ut per haec sancta quae sumpsimus, tuorum admixti conciliis, misericordiae tuae dapibus saginemur». Les variants de SE respecte del text de Corbie són aquestes: confessio] confessione SE; deus] domine deus SE; tribuat] tribue SE; conciliis] coris SE. El *Corpus orationum* assenyalava l'existència de la mateixa pregària en un testimoni premonstratès, que és posterior. De la tradició premonstratesa deu haver passat l'oració al *Vetus Missale Romanum monasticum Lateranense*, publicat per E. de Azevedo (Roma, 1754); però es tracta d'un text farcit (*Corpus orationum* 5422 a).

especialment interessant: la retrobo, sense variants, únicament en el Sacramentari benedictí contemporani de SE i també de la part nord de Catalunya, el manuscrit 827 de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona. José Janini⁸ remarca el parentiu estret entre aquest Sacramentari, al qual hem donat la sigla B, i el de Ripoll, parentiu de contingut, manifestat també en les característiques paleogràfiques, tant que Janini creu que B és eixit del mateix escriptori del monestir de Ripoll. Amb tot, el paral·lelisme amb U és notable.

El formulari VII correspon a U CLXXXII, que és més ric i està provist d'un prefaci. La secreta, però, és igual que la del formulari U XCVI, missa de santa Cristina (ix kal. aug.).

Formulari VIII, una altra missa votiva per a una verge, igual que R CCCXXVII, missa del formulari de santa Eulàlia R CCCV.

Formulari IX. Cal observar que, a diferència d'U i de R, SE porta els formularis de la dedicació d'una església i de l'aniversari corresponent després de les misses votives. R ho fa entre el propi del temps (després de l'advent) i el dels sants. U separa la missa de l'aniversari de la del mateix dia de la dedicació.⁹ El formulari IX és com U CCCXLII, sense l'oració *alia* del final d'U. El formulari corresponent de R és diferent.

El formulari X, per a l'aniversari de la dedicació d'una església, és com U CCLXXXV.

CONCLUSIÓ

Essent el fragment de Santa Eugènia (SE) de Berga de la mà d'Ermemir, d'antuvi hom hauria cregut que entre aquest i el Sacramentari de Vic (U), escrit també per Ermemir, hi hauria una semblança molt gran. No és ben bé així. El petit fragment de SE (dos folis incomplets), que pertany a la part del santoral i de les misses votives (si s'hagués tractat de les misses «de tempore» les dissemblances no haurien estat segurament tan notables), revela força detalls curiosos. Hi ha certament una aproximació més gran entre SE i U, que no amb R. El Sacramentari U, escrit per a una catedral, té formularis més rics que SE; però d'això no podem deduir que U sigui anterior a SE. SE és un fragment massa petit per a treure'n conclusions gaire segures. Però alguna sí, que se'n pot treure.

Potser no de les variants textuais, que han estat assenyalades. La lectura «ut ad» de R en lloc de «et ad» de SE en l'oració 13, i altres accidents poden dependre de distraccions dels copistes més que de fonts distintes. La pregunta principal que se'ns formula és: com és possible que dos sacramentaris, obres d'un mateix escriptor, presentin, en una con-

8. En l'article citat en la nota 5.

9. U CCLXXXV (p. 192) i CCCXLII (p. 273).

frontació tan breu, tantes divergències? És cert que SE concorda amb U en els formularis I, IV, V, VII, IX i X. Però en II i VIII hi ha més acord amb R que amb U. Els formularis III i VI manquen en U.

Això i les diferències amb un sacramentari com R, contemporani de SE i U confirmen allò que ja he fet constar en altres llocs:¹⁰ que els autors dels llibres litúrgics per a l'ús oficial a la Catalunya del segle XI combinaven els textos amb una gran llibertat, tot i seguir una tradició o unes tradicions litúrgiques generals o locals. SE, o els models de què copiava, seguia pautes gregorianes en el propi dels sants, com en VIII i IX, o gregorianes derivades (evolucionades), com en I, II, V i X; o manllevaven formes de l'heretatge francoromà, com en III i IV, sense que això els privés d'adoptar alguns elements de la tradició gelasiana derivada.¹¹ És molt interessant que M. S. Gros hagi descobert aquest nou testimoni d'Ermemir Quintilià, perquè confirma el fenomen històric d'aquesta gran llibertat a Catalunya en el culte abans del segle XII.

10. Vegeu, per exemple, Alexandre OLIVAR, «La litúrgia a Catalunya ara fa mil anys», a *Symposium internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-IX)*, II, Barcelona, 1992, p. 75-84.

11. Fàcil és verificar la presència d'elements de la dita «tradició gelasiana del segle VIII» observant la presència de la sigla G en els peus de pàgina de l'edició del Sacramentari de Ripoll.